

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 362

YIL XXXI

HAZİRAN 1993

ALTAY KAVİMLERİNDE GÖK TANRI(*)

Çev. Doç. Dr. Harun GÜNGÖR

XIII. yüzyıl seyyahları Plano Karpini, Rubruk ve Marko Polo Moğolların "tek tanrı"sından bahsederler. Rubruk, ölülerinin geçeden temsilcilerini yapma alışkanlıklarına rağmen Moğolların sadece tek tanrıya inandıkları bildirmektedir(1). Diğer bir pasajda da Mengü Han'ın kendine "Biz Moğollar, kendi iradesiyle bizi yaratan, öldüren ve bize âdil bir kalp veren tanrıya inanıyoruz"(2) dediğini belirtmektedir. Bu fikir, aynı şekilde Mengü Han'ın Fransa kralına gönderdiği ve "Bu ezeli ve ebedî tanrının emridir. Göklerde sadece ezeli bir tanrı; yeryüzünde de ancak bir hükümdar, Cengiz Han, tanrının oğlu olacaktır (3) cümleleri ile başlayan mektupta da kendini göstermektedir. Plano Karpini; Tatarların, tek tanrıyla "görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısı" olarak kabul ettiklerini, aynı zamanda bu tanrının yedi dünyaya cezadan ziyâde mutluluk dağıttığına inandıklarını anlatmaktadır(4).

Tatar adıyla açıkça Moğolları kasteden Marko Polo da, klübelerinin birer bölümünde kendi tanrılarının ismini taşıyan birçok küçük tablo bulunan Moğolların, her gün buhur yaparak bu semavî tanrıya taptuklarını anlatmaktadır(5). Arap kaynakları da, Moğolların bir tek tanrıya taptuklarından ve cemiyet üyelerinin hükümlanlık sırasına göre bunlara tapmak zorunda olduklarından bahsetmektedirler(6).

(*) Uno Harvâ, *Les Représentations Religieuses des Peuples Altaïques* (traduit de l'allemand par Jean-Louis Parret). Gallimord-Paris, 1959, p. 101-110.

(1) Ruysbroeck, Vilhelms av Ruysbroeck resa genom Asien 1253-1255, utg av Jarl Charpentier. Stockholm 1919, 191.

(2) Ruysbroeck, 252.

(3) Ruysbroeck, 260.

(4) Bergeron, P., *Voyages faits principalement en Asie dans les XIIe, XIIIe, XIVe et XVe siècles* par Benjamin de Tudele, Jean du Plan-Carpin, N. Ascelin, Guillaume de Rubruquis, Marc-Paul Venitien, Haiton, Jean de Mandeville et Ambroise Contarini I-II. La Haye 1735.

(5) Marco Polo, *the travels of Marco Polo the Venetian*. Londres et New York 1911, 126-219.

(6) Banzarov, D., *Tchernaja vera ili chamanstvo u mongolov*. Saint-Petersbourg 1891, 7.

Söz konusu Moğol monoteizmi hakkında birçok bilgi mevcuttur. Aslında bu, bilinmeyen bir şey de değildir. Fakat burada şu akla gelebilir; acaba bu tek tanrıya inanç nasıl anlaşılmalı, nasıl kavranmalıdır? İslâm ve Hıristiyan araçlar bunları küçümsemediler mi? Kendi fantezileri içinde, kendi dinlerinden bazı hususları onlara ödünç vermediler mi? Moğol monoteizmi, bu ülkeye daha önce gönderilmiş Nestûri, Mani dini ve İslâm propagandistlerinin bir eseri olarak kabul edilebilir. Hatta, Kalmuk, Moğol ve Buryatlarca "Ahura-mazda" ya "Khormusta". "Khormuzda", Altay Tatarlarınca da "Kurbustan" adının verilmesi İran'dan gelmiş kültürel bir etki olarak gözükmektedir(7).

Eğer biz, Moğolların Gök Tanrısını incelersek, önümüze diğer perspektifler de açılacaktır.

Marko Polo tarafından zikredilen, Gök Tanrı adını taşıyan ve Moğol çadırlarında bulunan, tablo Çinlilerle Moğollar arasında ortak olan bir âdeti hatırlatmaktadır. Moğolların Büyük Hanı, Çin âdetinden esinlenmiş olmalıdır. Şöyle ki; Rubruk'a göre, onların arasında "Tanrının oğlu" Çin imparatorunun onur adı olan "Göğün oğlu"na tekabül etmektedir. Halbuki, Moğolların Gök Tanrı'yı ifade etmek için kullandıkları "**Tenrig**" kelimesi genelde doğrudan "Gök"ü ifade ettiği için Büyük Han'ın onur adı, burada "Göğün oğlu" oldu. Ssanang Ssetsen'in kroniğinde zaten o, "Khormuzda'nın oğlu"(8) olarak zikredilmektedir. Moğollar ve Kalmuklar'daki "Tengri" ile Buryatlar'daki "Tengeri" kelimesinin aslı, Volga Tatarları'nın "Tengere", Beltirler'in "Tingir", Yakutlar'daki "Tangara" ve muhtemelen Çuvaşlar'daki "Tura" kelimesini açıklamaktadır.

Türk-Tatar ailesine mensup halklar Müslüman olduktan sonra, Tengri'yi "Allah" olarak adlandırdılar. Fakat "Ülgen" veya "Bay Ülgen" şeklindeki adlandırmalar, Altay bölgesi Tatarları tarafından Gök Tanrı için kullanılmadı. Bir kaç kabile hariç, Beltirler gibi, sadece putperest devirden kalma "Tingir" kelimesini kullanmakta ve ibadeti de hâlâ ona yapmaktadırlar(9).

(7) Vladimirtsov, B.J., Mongolskij sbornik razkazov iz Pancatantra (SMAE V,2). Leningrad 1925, 519 m.5.

(8) Banzarov, a.g.e., 12.

(9) Majnagachev, S.D., Zagrabnaja zizn po predstavlenijam turetskih plemen Minusinskago kraja (ZSt 1915). Pétrograd, 99.

Volga Tatarları arasında sadece Hıristiyanlığı kabul edenler tek tanrıyı ifade etmek için "Tengerc" adını kullanmaktadırlar. Hıristiyanlıktaki tanrı adı diğer Kitab-ı Mukaddes tercümelcrinde Yakutlar tarafından "Tangara" şeklinde verilmiştir. "Tangara" aynı zamanda "İkon"u da ifade etmektedir. Bu kelime sadece halk şiirlerinde "Gök" anlamında kullanılmaktadır. Halbuki, daha eski metinlerde yüce tanrı "Ayı toyon, Ar toyon (büyük bey)" gibi başka isimler taşımaktadır(10). Günümüzde Çuvaşlar'ın kullandığı "Tura" bazan Gök Tanrı'yı; bazan da tanrıları ifade etmektedir. Buryatça "Tengeri" veya Moğolca "Tengri" kelimeleri de genel olarak tanrı "Deus"ları ifade etmektedir. Altay Tatarları ve Kırgızlar tanrıdan bahsettikleri zaman Farsça "Kuday" kelimesini kullanmaktadırlar.

Moğollar ve akraba kavimler tarafından kullanılan "Tengri" kelimesi, "Gök Tanrı"yı ifade ettiğinden, önceleri bizzat gökyüzüne tapıldığı kabul etmek yerinde olacaktır. Zikredilen bu örnekleri diğer komşu halklarda da görmek mümkündür. Herodot, eski İranlılar'ın bütün gökkubbeye tapıklarını bildirmektedir. Aslında Çin'in Gök Tanrısı'nı ifade eden "Tien" kelimesi de bizzat "Gök"ü ifade ediyordu. Aynı şekilde Fin grubuna mensup bir çok halk, Gök Tanrı'dan bahsederken "Gök-(Ciel)"i kullanmaktadırlar. Bu ve buna benzer örnekler göstermiştir ki, Kuzey kavimlerinde de "Gök" ve "Gök Tanrı" tek ve aynı kelime ile ifade edilmektedir.

İlgi çekici husus, Moğolların tapındıkları bu tanrıyı "Mavi Gök" olarak nitelmiş olmalarıdır. Moğol dualarında "Mavi Gök", "Ebedî Tengri" ibareleri bulunduğu(11), Banzarov bu terimlerin gelişmeci iki farklı durumu yansıttığı sonucunu çıkarmaktadır. Toprağın verimliliğini ve atmosfer olaylarını meydana getiren "Mavi Gök", mânevî bir varlık değildir ve ondan yardım istenmez. Buna karşın, dünyayı hakimiyeti altına alan, insanların faaliyetlerini idare eden "Gök" ise ayrıdır. Fakat bunların isimlerine bakarak ikisi arasındaki farkı anlamak oldukça güçtür. Bu isimler dualarda yanyana bulunur, Moğolların dışında Beltirler'de de "Mavi Gök" hâlâ duaların objesidir. İşte buna delil olarak bir kurban duası başlangıcı:

(10) Trochtchanskij, V.F., Evolutsija tchernoj very u jakutov. Kazan 1902. -Ljubov i brak u jakutov (ZSt 1909, 2-3). Saint-Petersbourg, 32-33, 37, 44-46.

(11) Banzarov, 6.

Mavileşen gök, mavi, sek!
 Bizi taşıyan kara toprak, sak!
 Senin "üldürbe", benim rehberim ve iyilik dolu Han, sek!
 Senin çalamaların mavi ve beyaz,
 Senin beyaz küçük kuzun, senin kurbanın
 Biz seni ona taşıyoruz, sek!
 Senin yağmurun ve yargılayıcı Han,
 Senin tatlı yağmurunu Ona ver, sek! Sek!(12)

Bu duada Gök Tanrı'dan "tatlı yağmur" istenmektedir. Buradaki "üldürbe" kutsal aksuarın bir çeşidini anlatmakta olup, bununla kartal kanadının veya şeritlerin bağlandığı bir ip ifade edilmektedir. "Çalama" beyaz ve mavi kutsal kordeler, "Sak" ise; sevinç ifadesi olup, kurbanla birlikte sık kullanılan bir dua kelimesidir. Gök Tanrı'nın bir yandan "Kayra-kan" veya yol gösterici anlamına gelen "Çayan"a, diğer taraftan da Moğol tarzında "Mavi Gök"e tekabül ettiğini belirtmek gerekir. Bu şiirde beyaz kuzunun kurban olarak sunulmadığı, yani kutsal olmayan karayer, ancak mavi gökle şiirsel bir paralellik arzemesi sebebiyle kullanılmış olmalıdır.

Moğol Gök Tanrısının orijinini bulmak için, Orta çağ seyyahlarının, daha önce bize sunduğu bilgileri gözard etmek lâzımdır.

Tatarlar'ın biricik tanrısından bahsederken Plano Karpini, onların tanrısının görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısı olduğunu bildirmektedir. Bu bilgi bizi, daha önce bahsettiğimiz, ilginç yaratılış hikâyeleri fikrine götürmektedir. Bu hikâyelerde insanın olduğu kadar, toprağın da yaratılış tasvir edilmektedir. Bununla birlikte, bu sayısız varyantlardan hiç biri bize, anlamı karanlık kalan tanrıyı yaratıcı olarak sunmamaktadır. Bu rol; Moğol efsanelerinde, Büryat ve Soyotlar'da "Burkan"a; Altay Tatarları'nda "Ürün ayı toyon"a verilmiştir ki, bu tanrı, kişileştirilmiş olup göğün en üst tabakasında oturmaktadır.

Yukardaki ifadeyle, tanrı yaratıcı olarak görülmemesine rağmen, bu durum, toprağın verimlilik ve canlılığının bu yaratıcının faaliyeti dışında olduğu anlamına gelmemelidir. "Dzayaga" (göğün iradesi) en azından bütün hayatın şartıdır(13). Ssanang-Ssetsen'in kroniğinde Cengiz Han (İn-

(12) Manjnagachev, 99.

(13) Banzarov, 12.

sanlar arasındaki bu aslan); yeryüzünde ebedî “Gök Tanrı”nın iradesi ile ortaya çıkmıştır. Sadece kelimenin özel anlamıyla “Göğün oğlu” olanlar idareciler değil, hatta aynı irade ile normal ölümlü insanlar da dünyaya gelirler.

Bundan çıkan netice şudur: Başa gelen her şeyde göğün “Dzajaga”sı kendiliğinden ortaya çıkar(14). Moğol prensleri kendi otoritelerini “Ebedî tanrının isteği” şeklinde emirler vererek sağlamaya çalışıyorlardı(15). Hıristiyan idareciler de Tanrının lütfu ile hüküm sürüyorlardı.

Çin’de bile göğün en mutlu işi, dünya kavramının kendi objesidir. Moğollar’ın Dzajaga’sı Çinliler’in “**Tien ming**” (göğün hakimi)’ne tekabül eder. Çinliler gibi Moğollar da gök yüzünü, yer yüzü düzeninin koruyucusu, bir bakıma onun eşi olarak kabul ediyorlardı. İnsan kaderinin kendisine bağlı olduğu dünya nizamı; sabahın oluşu, mevsimlerin ardarda gelişi, ırmakların düzenli akışı; insanlar arasındaki ilişkiler, işte bunları belirleyen Vedik ilahilerde “Rita”, İranlılar’ca da “Aşa” idi.

Gerçek şudur ki, dünyanın bu bozulmaz düzenini elinde tutan, ilk insanların anlayışına göre her yerde oturan, Koryaklar ve diğer boyların gökyüzüne yerleştirdiği “Gök Tanrı” kaprisli ruhlardan tamamen farklı bir güçtür. Gerçekten bu cin ve ruhların, keyfi olarak, bazan insanların iyiliğini, bazan da kötülüğünü istedikleri ve bunların meydana gelmesi için çalıştıkları düşünülebilir.

Fakat, bir kimse kendi iradesiyle kötülük yaparsa, ruhlar bu işe engel olmazlardı. Çünkü onlar, şu veya bu tarzda kendilerine insanları inandırmaya gayret ederlerdi. Her şey ilâhî iradenin eseri idi. Ona bağlı olan yazgılar geri alınamazdı. Her insan doğuşundan itibaren kaderine bağlı idi. Eski Yunan literatürüne bakarsak onlar, tanrının egemenliğinde tek biçimli bir dünya tanıyorlardı. İlyada’nın 16. kitabı bu örneklerle doludur. Orada, Zeus’un ümitsiz bir savaşta Sarpedon adlı kahramanı nasıl kurtarmak istediği anlatılmaktadır. Hera ona, bütün dünyanın sarsılacağını ifade ettiği için boyun eğmek zorunda idi. Bu şiirde sözkonusu edilen insanî Zeus, Moğolların “Dzajaga Tengri” (idare edici Tanrı)(16) ya tekabül eder. “Zeus

(14) Banzarov, 8.

(13) Banzarov, 7.

(16) Banzarov, 27-28.

Moiragétés" ile aynı olan Zeus değildir. Çünkü düşünülen bu ikinci ilah "Zeus Moiragétés" insan zaafiyeti ile malul değildir. Bütün bunlara bakılarak "Dzajaga Tengri"nin başlangıçtan bu yana insanî bir varlık olup olmadığı sorulabilir. Bu durumda "her şeyi düzenleyen tanrı, karar veren tanrı, kadiri belirleyen tanrı" terimlerinde olduğu gibi, Tanrı oturduğu, bulunduğu yere göre kişileştirilmiş bir varlığa verilmiş bir sıfattan başka bir şey değildir. Bu sorunları irdelerken, Çinliler'in buna tekabül eden ilahlarını, bu eski yerleşik halkın Moğollar üzerinde çok yönlü icra ettikleri tesirleri urutmamak gerekir.

En eski Çin edebiyatında düzen ve nizam veren Gök Tanrı'yı ifade için iki isim vardır. Bunlar "**Tien** (Gök Tanrı)" ve "**Chang-ti** (Büyük ve yükseklerde oturan bey)"dir. Gerçekten bu iki isim, iki farklı ilahı hatırlatmaktadır. Ama bu hipotez pek destek bulmamıştır. Buna rağmen, bunlarla ilgili bütün bilgiler, iki terimin sinonim olduğunu göstermektedir. Pekin'de mevcut Gök Tapınağı'nda bulunan bir kitâbede bu iki isim yanyana geçmektedir: **Hoang chang-ti** (Büyük, yüce Tanrı). Dinleri irceleyen bir kimse için buradaki en ilginç sorun, bu teimlerden hangisinin eski olduğunun bilinmesidir. Şayet **Chang-ti**'nin daha eski, daha müşterek olan **Tien**'in de daha sonraki bir kavram, gizli mecazî ve bir çeşit isim olduğunu kabul ederssek, birincinin yerini, ikincinin aldığını söyleyebiliriz. Bundan şu netice ortaya çıkar: Çin tanrısı daha sonra kişileştirilmiş bir varlık olmalıdır. En azından ilk çıkışının öyle olduğunu kabul edebiliriz. Nathan Söderblom "l'Apparition de la coryance en Dieu"(17) isimli kitabında bunu kabul etmektedir. Bu öncelik, ayrıca başlangıçta Yüce Tanrı'nın ne olduğunu göstermektedir. Çok eski zamanlardan beri Çin'de ölümler kültü, çok değer verilen bir şey olduğu ve İmparator "Göğün oğlu" olarak nitelendirildiği için Söderblom, bazı bilginlerin Gök Tanrı'yı imparatorluk sarayının koruyucusu, atası olarak gördüklerini anlatmaktadır. Böyle olmakla birlikte Söderblom, haklı olarak bu varsayımı çürütmekte, geçmiş birçok hanedanın birbirlerini takip etmiş olmasına rağmen, **Chang-ti**'nin aynı kaldığını göstermektedir. Üstelik ona göre, gök kültü ile ilgili seramoniler oldukça farklıdır. Hatta bunlar çoğu zaman birbirlerinin tam zıddıdır. Bu tip örnekler Avrasya halklarında da rastlanmaktadır. Çinliler'in Gök Tanrısı'nın tabiat kültüründen kaynaklanmadığını ileri süren Söderblom, her şeyin yaratıcısı mitik bir atadan bahseden ilkel halkların düşüncesinde ona bir

(17) Söderblom, Gutstrons uppkomst, 208.

cevap aradı ve “insan, hayvan, tabiat ve tabiat kanunları ile her şeyi yapıp, ona bir nizam ilkel devirlerin büyük şeflerine göğün yükseğinde bir ikametgâh verildiğini gördü”(18). Gökteki evi yüzünden “Gök-Tanrı” diye isimlendirmeye başladığımız bu varlıkla, gökyüzü ve orada cereyan eden olaylar arasında ilişki kurmanın daha kolay olacağı kanaatine vardı.

Çinliler’in Gök-Tanrısı ile daha eski kavimlerin efsanevi varlıklarını karşılaştıran Söderblom **Tien** veya **Changti**’nin Moğolların tanrısı ile aynı şey olduğunu görmezlikten geldi. Fin-Ogurlar’ın tanrısı ise mitlerde yok-sundu. Nihayet şunu belirtmek gerekir ki, ilk **Ata** veya ilkel herhangi bir varlığı temsil eden hiçbir şeyin resmi yapılmamıştır.

Eğer gök tanrı, göklere başka bir yerden gelmemişse, o halde bu gizemli tanrının orijinini nasıl anlamak gerekmektedir?

Tanrı şerefine yapılan ibadetlerde doğuya doğru dönülmesine, ona beyaz hayvanlar kurban edilmesine rağmen, yukarıda zikredilen halkların inandığı Gök Tanrı güneş ile aynılık arzetmez. Gök Tanrı’dan tamamen farklı bir varlık olan güneşe tapınılan her yerde güneşin sembolü yapılır. Fakat düşünülmesi gereken bir husus da güneşe tapınılan bir yerde güneş tanrısının “Gök” adı ile anılmasıdır.

Yıldırımın ortaya çıkışı nasıldır? Sözkonusu tanrıyı yaratan acaba o mudur? Oğuzlar’ın, orijinini, canlı kişilik sahibi olan gökten aldığı Gök Tanrı düşüncesini reddeden Karyalanien, göklere yerleşmiş, kişiliği olan bir varlığın yaratılışından bahsetmekte ve bunun aşağıdaki terimlerle ifade edildiğini anlatmaktadır. “Uzayda, gökte ve onun etrafında çok çeşitli biçimlerde başıbaşa dolaşan bulutlar, şimşek, fırtına, şimşek bulutları ve yağmür meydana gelmektedir.” İşte bu olaylar yüksekte, yeryüzünde yaşayan insanlara benzer bir varlığın mevcudiyetini göstermekte, onun istek ve faaliyeti işte bu olayların olmasına sebep olmaktadır.

Çocukluğumuzda diğerleri gibi biz de Allah (gökteki peder)’in kamçısını saklattığı zaman gök gürlendiğine, arabası bulutlarla ergebeli bir yoldan geçtiğinde, orada bulunan bir fıçından su döktüğüne inanırdık. Hatta her şey yukarıda söylediğimiz gibi cereyan eder, hatta bizde basit bir arabacının şehrini su pompasına su taşıdığı imajı uyanırdı(19).

(18) Söderblom, 223.

(19) Karjalainen, K.F., Jugralaisten uskonto. Porvoo 1918, 319.

Karyalanien'in ileri sürdüğü bu hipotez, Kazan çevresinde yaşayan Hıristiyan Tatarlar'ın inanışlarından kaynaklanmış gibi gözükmektedir. Tatarlar gerçekten bu ismi bazan şimşeğe, bazan da **Tengere Babay** diye isimlendirdikleri Gök Tanrı'ya vermektedirler. Onlar, bu **Tnegere Babay**'ın gök kubbede atlarla çekilen arabayla şeytanı takip ettiğini anlatırlardı. Gök gürültüsünün meydana gelmesi, tekerleklerin gürültüsünün sonucudur(20). Bu türlü tasavvur Tatarlar'a Rus halk inanışlarından geçmiştir. Zira orada **St. İliya** buna benzer bir rol üstlenmektedir. Türk ailesine mensup halklar içinde bazı kavram ve lejandlar bir yana bırakılırsa, şimşekten scrumlu olan varlık antropomorf bir biçimde görülmez. Ancak yaz aylarında gökte gezen büyük bir kuş veya başka biçimde bir hayvan şeklinde gözükür. Fakat, aynı kişileştirme, yani şimşegin o halde görünümü, idare etmek olan bir varlığın orijinini açıklamaz. Moğollar'da olduğu gibi, Çin halk düşüncesi de Konfüçyüs'ün meşhur sözünde ifadesini bulur: "Gök konuşmuyor mu? Alın yazıları önceden belirlenmiş varlıklar devam etmiyor, tanrının iyi kulları ömürlerini kazanmıyor, Gök (tanrı) konuşmuyor mu?" Türk fabelceleri Gök Tanrı'yı "düzenleyici" olarak kabul etmektedirler.

Tanrı'nın veya Gök Tanrı'nın ifadesi demek olan **Kayra**, Moğollar'da "Dzajaga", Buryatlar'da "Zajan", Beltir ve Koreliler'de "Çajan", Altaylar'da "Yayan" kelimeleri ile aynı anlamı ifade etmektedir. Koudinsk Buryatlar'ı en büyük Gök Tanrı'yı "Zajan sagan tengri" diye isimlendirirler(21). Yukarıda zikri geçen Tatar kavimlerinin bu terimleri bugün aynı şekilde yaratılışı da ifade etmektedir.

Minoussinks Tatarları yüce tanrı "**Çar cayan**"ı dünyanın yaratıcısı olarak kabul ve ifade ederler(22). Koreliler yaratıcı tanrıdan bahsettikleri zaman "Cajai" terimini, Altay Tatarları da "Yayan" terimini kullanırlar. Bugün yaratıcı olduğu kadar tabiat anlamını da ifade eden bu tabir, Yakutça'daki istemek, düzenlemek anlamına da gelen "Ayı" kelimesinden kaynaklanmış olmalıdır(23).

(20) Macsimov, S., *Ostatki drevnih narodno tatarskih (jazytcheskih) verovanij u nyşnechnih krehtchenyh tatar Kazanskoj gubernii* (IKE 1876). Kazan, 567-568.

(21) Hangalov, M.N., *Novye materialy o çamanstve u burjat* (ZVSORGO II, 1). Irkotsk 1890, 2.m.I.

(22) Katanov, N.F., *-Şzakanija i legendy minusinskih tatar* (SS 1887). Saint-Petersbourg, 224.

(23) Middendorff, A.TH., *V. Reisen in den aussersten Norden und Osten Sibriens während der Jahre 1843 und 1844, 1847 bis 1875* (III,1,IV,2). Saint-Petersbourg 1851 et 1875.

Çeremis ve Ostyaklar'ın düzen verici tanrı olarak Türk-Tatarlar'dan ödünç aldığı "Ayı Tangara" kelimesine ilave edilen "Puiršo" ve "Pairkse" sözcükleri Hıristiyanlıktaki tanrı adları arasında da gözükmektedir. Vogollar da tanrı için orijinal olarak kullandıkları **Num Torem** ismine **Paireks** kelimesini eklerler.

Tabiatın düzenleyicisi olarak kabul edilen "Gök Tanrı"nın, sosyal hayatı da düzenlediğine inanan Çinliler, aynı zamanda "Göğün cezası" terimini de kullanırlar. Plano Karpini, Moğollar'ın tek tanrısının hem mutluluk, hem de ceza verdiği bahsetmektedir. Fakat, göğün cezalandırma işi, onun aslı düzenleyici görevi ile ilişkili olmalıdır. Eğer gök her şeyi düzene koymuşsa, insanlar ona uymak zorundadırlar.

Moğollar göğün her şeyi gördüğüne, bu yüzden hiç kimsenin yaptığı iş ve hareketleri ondan gizleyemeyeceğine inanırlar. Yemin ederken onlar "Gök Tanrı biliyor ki"(24) diyorlardı. Tanrının cezasının âhirette olacağı kabul edilmezdi. Bunun tersine onlar bu cezanın suçluya dünyada ulaşacağına inanıyorlardı. Diğer yandan, göğün hareketsiz düzeni onun tarafsızlığına işaret etti. Gök Tanrı, prenslere, seçkinlere ve halka da aynı davranıyordu. Çünkü ceza suçun sonucudur. Gök Tanrı asla kârsızlık göstermez.

Eski Babilliler, hareketsiz gökyüzü düzenine ait inanışlarında tutarlı değillerdi. Gök yüzünde ilâhî hoşnutsuzluğun tezahürleri olarak kabul ettikleri işaretler görüyorlardı. Moğol inanışlarına göre bu gök mesajları kuyruklu yıldızlar, kıtlık, su baskınları vb. şekilde tezahür etmektedir. Bunların tehditleri altında tebaaları gibi prensler de işlerini tekrar gözden geçirir, göğün emirlerine boyun eğmeye gayret ederlerdi(25).

Moğol kronikleri bize bu kavramı ifade eden bir çok örnekler sunarlar. Mukan Kağan Tou-kin devrinde uzun süren bir fırtına süresince gökyüzü hoşnutsuzluğunu gösterdiği zaman Çin elçilerini nasıl esir tuttuğunu, sonra serbest bıraktığını, daha sonra onların hükümdarı ile nasıl barış imzaladığını bize anlatmaktadır.

Esirin içtiği kafta, kırmızı ışığın parladığını gördükleri için, eskiden Moğollar, hapsettikleri, ağır işlerde çalışmaya mahkum ettikleri bir Çin

(24) Banzarof, 9.

(25) Banzarof, 10.

İmparatorunu büyük bir saygı ile Çin'e geri gönderdiler(26). Ayrıca belirtmek gerekir ki, her şeyden önce hükümdar ilâhî iradeye boyun eğmek zorundadır. Cengiz Han bir keresinde aşağıdaki şu sözleri söylemişti: "Hiçbir şeyle kıyas kabul etmeyen en yüce mutluluk, hükümdarın gökyüzünün lütfundan faydalanmasıdır"(27).

Gök Tanrı'nın insanları cezalandırması fikrine Asya'nın kuzeyinde yaşayan halklarda pek rastlanmaz. Bu yüzden herhangi bir korku da söz konusu değildir. Tam tersine Gök Tanrı insanlardan öylesine yüce, öylesi ne uzaktadır ki, insanların yaptıkları iş ve hareketlerle ilgilenmez(28).

Tunguzlar'ın **Buga'sı** her şeyi bilir ama, insanların işlerine müdahale etmez ve onları cezalandırmaz(29). Prikloński'ye göre, göğün yedinci katında bulunan, süt gibi beyaz bir taht üzerinde oturan Yakutlar'ın **Ürün-ay toyon**'u her şeye hükmeder ve ancak iyilik yapar(30). Verbitski'ye göre Altay Tatarları'nın **Bay Ülgen**'i hiç kötülük yapmayan iyi bir varlıktır(31).

Tooroukhansk çevresinin Tunguzları, Gök Tanrı'nın kimilerine iyilik, kimilerine de kötülük (bela) verdiğini bana açıkladılar. Ama, bunun sebebinin ne olduğunu söylemediler. Priajansk Tunguzları, önceden tesbit edilmiş alın yazısından da bahsederler(32). Tunguzların inancında, sureti (resmî) yapılmayan Gök Tanrı inancı çok belirsiz bir şekilde bulunmasına rağmen, onlar dünya düzeninin kesinlikle bu ilaha bağlı olduğuna inanmaktadırlar.

Eğer dünya düzeninin efendisi, Gök Tanrı inancı diğer halklarda da yaygınsa, insanın kendine bunun orijininin neye dayandığını sorması yerinde olur. Bu orijininin göğün düzenli, daire şeklindeki hareketinde bulunduğu kabul etmemiz hiç de yanlış olmaz. Laponlar'ın, dünyanın düzenleyicisi sıfatı ile Gök Tanrı'ya, dünya direğinin altında kurban sundukları-

(26) Banzarof, 10.

(27) Banzarof, 10.

(28) Donner, KI, Siperian samojedien keskuudessa vuosina 1911-1913 et 1914.Helsinki 1915.

(29) Georgi, J.G.; Bemerkungen auf einer Reiseim Russischen Reiche in den Jahren 1773 und 1774, I. Saint-Pétersbourg 1775.

(30) Prikloński, V.L., -Tri goda v Jakutskoj oblasti (ZSt.1890 et 1891). Saint-Pétersbourg, 60.

(31) Verbitski, V.I., Allajskie inorodtsy. Moscou 1893,43.

(32) Pekarski, E.K. et TSVETKOY, V.P., Otcherki byta priajanskih tungusov (Sma

(32) Pekarski, E.K. et TSVETKOV, V.P., Otcherki byta priajanskih tungusov (SMAE II, 1). Saint-Pétersbourg 1913.

na bakarsak, bu tezin gerçeğe daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca mevsimlerin birbiri ardınca gelmesi, gece-gündüz değişimi hep bu tanrının işidir. Anlatılanlara bakılırsa, Laponlar'ın Güneş, ay ve yıldızların yeniden doğması için, gün ve ay dönmelerinde ona kurban sunduklarını söyleyebiliriz(33).

Göğün hayat verici olduğu fikri, çok eskilere dayanır. Banzarov, Moğollar'ın gökyüzünü erkek, yeryüzünü de dişi olarak kabul ettiklerini, gökyüzünün bütün varlıklara hayat, yeryüzünün de şekil verdiğini söylemektedir(34). Buryatlar da göğü **baba**, yeryüzünü **ana** olarak nitelemektedirler(35). Banzarov'un nakilleri gerçek gözlemlere dayanmaktadır. Çünkü, ışığın, sıcaklığın, yağmur ve rüzgarın bitki dünyasına yaptığı etki, ilkel bir insanın bile dikkatinden kaçmaz.

Gök ve yerin evlendiğine dair hiç bir mit olmasa da, göğün erkek, yerin de doğurgan olduğu fikri pekala doğacaktı. Bu sebeple Trochtchonski, Yakutlar'ın Gök-Tanrı'ya kırmızı artırması için saç (libation) yaptıklarından bahsetmektedir(36). Altay Tatarları sadece at ve tohumların büyümesi için değil, hatta çocuklar ve sürülerinin çoğalması için de ona dua ederler(37).

Bu konuda şunu hatırlatmak gerekir ki, Buryatlar gibi, bazı Asya halkları da kendilerinde verimlilik gücü olduğuna ve gökten düştüklerine inandıkları taşlara ta'zim ederlerdi. Böyle gökten düştüğüne inanılan meşhur bir taş, Balagansk şehri yakınlarında bulunmaktadır. Buryatlar ona uzun süren kuraklık dönemlerinde yağmur vermesi için kurbanlar sunarlardı. Halk inanışlarına göre, beyaz renkli bu taş önce yüksek bir dağ başına düştü, oradan da bugünkü bulunduğu yere geldi(38). Koudinsk Buryatları'nın ülkesinin hemen her yerinde küçük bir "düşmüş taş" vardır. O, şehrin ortasında dikili bulunan bir direğe raptedilmiş küçük bir dolapda korunur. Balagansk çevresindeki taşlar daha büyük olup, âdet olduğu üzere dört kazıkla desteklenmiş tahta üzerine konulmaktadır. Yağmurlu ve verimli bir yaz mevsimi ümidiyle yörede oturanlar, her ilkbaharda onları ıslatır ve

(33) Reuterskiöld, Köllskrifter, 94.

(34) Banzarov, 8.

(35) Chackov, S., Cha:manstvo u Sibiri (ZGRO 1854, 2). Saint-Petersbourg.

(36) Trochtchanskij, 33.

(37) Anohin, A.V., -Materialy po cha:manstvu u jaltajtsev (SMAE IV, 2). Pétrograd 1924.

(38) Chachkov, 24.

onlara kurbanlar sunarlar. Agapitov'a göre, müstakil bir biçimde gökten düştüğüne inanılan ve uzun olan bu taşlar, **cult phalique** (erkeklik organına tapma) eserlerdir (39).

Gerçek şudur ki, Gök Tanrı konusundaki görüşlere tekrar döndüğümüzde bu konudaki inanışları Altay halkları arasında, orijinal şekli ile de bulamıyoruz. Hemen her yerde, gelişmeler ve yabancı kültürden gelmiş çeşitli inanışlarla karşılaşırız. Bu sebeple Gök Tanrı çok daha iyi tesbit edilmiş hatları ile insan şeklindeki bir varlığa dönüşmekte, ikamet yeri, yardımcıları, vs. ile insanların zihnini çok daha meşgul etmeye başlamaktadır.

(39) Agapitov, N.N. et Hangalov, M.N., Chamanstvo u burjal Irkutskoj gubernii (IVSORGO XIV, 1-2). Irkoutsk 1883, 23.